

ROMÁN EMLÉKÍRÁSOK 1848-BÓL

Memorialistica Revolutiei de la 1848 in Transilvania

Editura Dacia, Cluj-Napoca 1988.

A recenzáló úgy véli, nehéz lenne Magyarországon nagyobb ellenérzést kiváltó, és egyben történetileg tanulságosabb művet kiadni az 1848-1849-es honi forradalom kapcsán, mint az erdélyi román emlékiratírók feljegyzéseit ebből a korszakból. A könyv, amelyet a következőkben ismertetünk, 1988-ban jelent meg Kolozsvárott, a helyi Dacia kiadó keretében, és tizenhárom korabeli román tanár, pap és hivatalnok visszaemlékezéseit tartalmazza a forradalom erdélyi eseményeiről, arról az időszakról, amit a román történetírás hivatalosan az erdélyi román 48-as forradalomnak nevez, és amely tulajdonképpen rendhagyó módon illeszkedik a kor európai polgári megmozdulásainak sorába, hiszen sem az egész történelmi tájegységre – Erdélyre – kiterjedő fegyveres mozgalmat, sem a fennálló politikai rendszer változását célzó eszmérendszert nem tud felmutatni.

A könyv teljes ismeretéhez, mint ahogy általában az egyes korok történetírással foglalkozó kiadványainak ismeretéhez is, hozzátartoznak a kiadás időszakát jellemző politikai körülmények. Ahogy mondják, a történetírás két kort jellemez. Azt, amelyikről szól, és azt, amelyikben szól. A szóban forgó könyv kiadása 1988-ban történt.

A Memorialistica revolutiei de la 1848 in Transilvania két részből tevődik össze, mindkettő külön figyelmet érdemel. Az első fejezet Nicolae Bocsan és Valeriu Leu bevezető tanulmányát közli, *Introducere in memorialistica Revolutiei* (Bevezetés a forradalom emlékirat-irodalmába) címmel. A szerzők alapos okfejtései előbb emlékirat-irodalom közösségi,

vagyis szociológiai, illetve egyéni, tehát alkotói vonatkozásait tárgyalják, majd rátérnek az egyes szemléletek és szerzők, valamint a kor viszonyának taglalására. A második fejezet az autentikus szövegeké, amelyeket pontos fordításban memoárnak kellene nevezünk.

Miért, hogy mégsem ez a legjobb szó? Mindenekelőtt, mert, amint maguk a tanulmány szerzői is gyakran jelzik: e feljegyzések a napilapok műfajainak irodalmi asszimilálásával próbálkoznak. Céljuk nem a művészi finalitás, szándékuk távol áll egy egyéni világkép vagy társadalmi kép megalkotásától. Olyan emlékiratok, amelyek az események partikularitásait, a részleteket rögzítik, vagyis tudósítanak. Bucur Tincu szerint ez a sem analízis, sem szintézis jellegű műfaj egy „petit histoire”, Mihai Gafita szerint „a történelem küszöbe”: „egy akut emberiség-, emberarcúság-vágyból született, amelyet a történetírástól hiába várt az olvasó”. Ha eltekinthetnénk a feljegyzések egy, az előbbieknél sokkal gyakorlatisabb motivációjától, akkor XVI-XVII-ik századi kolozsvári céhes emlékiratírók műveikhez hasonlíthatnánk őket, legalábbis a köznapi élet részleteiben elvesző esetlen stílusuk miatt. Itt azonban másról van szó. A román emlékirások megjelenési gyakorisága a nemzettudat kialakulásával haladt együtt, és ennek mérvében vált egyre fontosabbá. Az 1821-es oltniai felkelés, amelynek egyébként közvetlenül leverése után nem volt nagy hatása – csak jóval később hozta meg emlékirat-irodalmát. Később, de akkor már valóságos – és máig élő – mítoszt szőtt a felkelést vezető Tudor Vladimirescu alakja köré. Ez, (amint a gyűjtemény bevezető tanulmánya is jelzi) abból az egyszerű tényből fakad, hogy a Tudor-ideálok csak később estek egybe azzal a nemzeti ideállal, amit román földön „egyöntetűen képviselt a nemzet”. „Kollektív személyiség”: (personaj colectiv) ez

a legtalálhatóbb megnevezés, amit a fokozódó nemzeti elkötelezettségű irodalom és az elkötelezettséget fokozottan igénylő társadalom kapcsán e történelmi alakokra használni lehet.

Az emlékiratokban rögzített eseményeket is gyakran egy-egy ilyen kollektív személyiség megléte fogja össze, különösképpen az erdélyiek esetében (Avram Iancu). A nemzeti militantizmus itt erősebb, tehát erősebb az igény is, a hős iránt. Olyannyira, hogy a feljegyzések időről időre teljesen elvetik a történetírásra jellemző kívülállást. Aki emlékirat-írásba fogott, annak szavain érződik a „történelemformáló események” tanúi tudata, ami személyét mintegy azonosította az eseménnyel, s ez a nemzetudat erősödésének előbb csak jele, majd hatása is volt. A feljegyzések így előbb-utóbb ugyanazt a kollektív érzést erősítették a „frusztrált” nemzetben, mint amit a nemzet mértékadó személyiségei az akkori politikával is tápláltak. Vagyis a szerzők elvesztették önálló szemléletüket a történelem iránt, és egy közösségileg elfogadott, konvencionális nézettel helyettesítették azt.

A kötet előszavának szerzői ezzel kapcsolatban egy lényeges megállapítást tesznek: ez a nemzeti szellem nem első sorban a korra jellemző politikai romantizmusnak köszönhető, hanem sokkal inkább annak, hogy a nemzet kijelölje magának helyét a történelem általános keretében, de különösképpen a környező nemzetek között.

Annak ismeretében, hogy ez a folyamat Erdélyben (és Romániában) máig sem zárult le, az 1848-as emlékiróknál már felfedezhetünk egy, a mai román történetírásra is jellemző vonást: egyszerre jelentkezik a történelemalakító és a történelmet rögzítő szándék.

Meglehet, hogy ez alól a magyar emlékirat-irodalom, amely ebben az időben szintén meggyarapodott, hasonlóan nem kivétel. A szerzőpáros ezt is szóvá teszi: „Memoárt írt a vezető arisztokrácia, a forradalom vezérei, a nemzeti kormány és a nemzeti hadsereg előljárói – Jósika Miklós, Mészáros Lázár, Pulszky Ferenc,

Teleki Sándor, Jókai Mór, Táncsics Mihály, Klapka György, Görgey Arthúr, Vasváry Pál, Irányi Dániel, Kőváry László, Szemere Bertalan...” Bocsan és Leu jelzi, hogy a román feljegyzések gyakran abból az okból keletkeztek, hogy a magyar memoárokkal polemizáljanak. Ez a pasoptista hagyomány, ahogyan a szerzők vélik, egyike azoknak az eszméknek, amelyek a legnagyobb hatással voltak a modern román nemzeti ideológiára, hiszen ennek máig is jellemzője az irodalmi, publicisztikus és politikai visszatérés az „1848-as pillanathoz”.

Az emlékirat-gyűjtemény bevezető tanulmánya a feljegyzéseket keletkezési időszakaik szerint három csoportra osztja. Az elsőbe a közvetlenül a forradalom után keletkezett emlékiratok kerültek, melyeknek eredete, mint ahogyan az 1848-as Erdélyi memorialisztika kezdete általában, egy román történelmi mű megszerkesztéséhez kötődik. Alexandru Papiu Ilarian erdélyi történész 1850 körül elhatározta, hogy az Istorica romanilor din Dacia superioara (A románok története Felső-Dáciában) című történelmi művében külön részt szentel az erdélyi román forradalom eseményeinek, a különböző körzetek feljegyzéseire bontva. E tisztán történeti motiváció mellett azonban volt egyéb is, ami miatt az emlékirat szerkesztők tollat ragadtak. A másik cél: annak a háromkötetes német nyelvű műnek a kiegészítése, amelyet végül A. T. Laurian adott ki Bécsben, Die Romanen der Österreichischen Monarchie címmel, 1849-ben. E munka, amely tulajdonképpen prefektusi jelentésekből állt össze, a Bécsben tárgyoló román küldöttség céljait volt hivatva elősegíteni. Mint ismeretes, 1848 májusán, Balászfalván (Blaj), a Szabadság Mezejének (Cimpia Libertatii) nevezett helyen 30-40 ezer román fogadott hűséget a császárnak és nyilvánította ki ellenszegülését a magyar forradalommal szemben. (A román történetírás ezt tekinti az erdélyi forradalom egyik legfontosabb eseményének.) Az erdélyi memoarisztikusok, ugyancsak e szemlélettől áthatva, a román forradalom kezdetét csak 1848 szeptemberétől, a harmadik balászfalvi

nagygyűléstől számítják, s a májustól szeptemberig eltelt időszakot, mint a románok által a korabeli rendszer legális keretei között kinyilvánított követelések időszakát tekintik. A fegyveres szervezkedés csak ezután kezdődött, és bizonyos értelemben a magyar szabadságharc sikereivel függött össze.

Ilyen helyzetben a megerősödött monarchia előtt feltétlenül pozitív vonásnak számított a feljegyzésekben megemlékezni a „magyarok és székelyek által elkövetett gonosztevekről”, amelyek így az emlékiratok anyagának nagy részét teszik ki. Alexandru Roman e tekintetben így fogalmaz: „Igaz ugyan, hogy a románok a trón fenntartásáért harcoltak, de ezt igaz lélekkel tették, látván, hogy a rebellisek fel akarnák borítani a törvényes hatalmat, és csak saját nemzetük foglalkoztatta őket” (Reprivire scurta la luptele intre romani si maghiari sub decursul revolutiunii din ani 1848-49; Rövid áttekintés a románok és magyarok harcáról az 1848-49-es forradalom alatt). A későbbi, de még ebbe a csoportba tartozó emlékiratok hangvétele már megváltozik. Egyre inkább megnyilatkozik az elégedetlenség a császár „fizetségével” szemben. E hangvétel már az újabb memorialisztikai generációra jellemző – a „jó császár” képe eltűnik, az udvar visszautasítása, melynek nyomán a forradalom után ismét a „rebellisek” kerülnek a helyi adminisztráció élére, átrendezi a román nemzetudat és a birodalmi eszme viszonyát. E kiábrándultság 1867-ben, a kiegyezéssel éri el csúcspontját, és ekkor csap át egy osztrák-, illetve németellenes irányzatba, amely a maga során újabb nézeteltérésekre ad okot Erdélyben, ezúttal a románok és a szászok viszonyában. (A románok és a szászok közötti feszültségnek ekkorra már múltja is van: mégpedig a forradalom után következő évekből, amikor a román értelmiség először állapíthatta meg, hogy az udvarhoz fűződő érdekei nem azonosak az erdélyi szászokéival, az ausztriai kötődéséből adódóakkal.) Ez azonban a magyar rendek iránti ellenérzésen nem változtat. Csak példaként emeljük ki egy részletet egy olyan emlékiratból, amely a

történetírás jegyeinek tekintetében a legátfogóbb szemléletűnek tűnik. Anasztasie Sandor Arad és Zaránd környékének eseményeit rögzíti, *Studiul asupra evenimentelor de peste munti din anii 1848-49*, cu nararea celor intimplate in partile Aradului (Tanulmányok a hegyeken túli eseményekről 1848-49-ből, az aradi részekben történtek elbeszélésével) címmel: „A magyarok minden eszközt felhasználáltak arra, hogy magyart válasszanak (ti. a diéta-küldöttek esetében – a rec.), annak ellenére, hogy számra kevesebben voltak, s a többi nemzet elé a leggonoszabb akadályokat tették; így volt ez Pécskán (Pecica), az aradi ispánságban, ahol a magyarok, létszámban kevesebben, kiszorítják a románokat, mindegyik kétszer, háromszor is szavazott; de a románok vasvillát hoztak, holott még az úti botot sem volt szabad maguknál tartaniuk, s a magyarok után vetették magukat, s nem hiányzott sok, hogy be ne verjék mindet a Marosba; hanem jöttek az ulánusok és szétzavarták a románokat, és a magyarok a megmaradt románok mellett elérték céljukat a szavazásban. Máriaradnán (Rodna) minden megfélemlítés mellett a magyarok visszavonultak. Sok helyen viszont a magyarok másféle csalást használtak, megijesztvén a románokat azzal, hogy a választásra való beiratkozás arra való, hogy akik ezt megtették azok katonának menjenek vagy kétszeres, háromszoros adót fizeszenek. Így aztán sok román falubeli, aki hitt a magyaroknak, nem is ment el küldöttet választani.”

A feljegyzések második nagy csoportja 1880 körül született, és a kiegyezés utáni magyar hatalmi megszilárdulás hívta életre. A kezdeményező George Baritiu, akinek történetírói művében az 1848-as forradalom és az 1867-es kiegyezés mint két, az erdélyi románok számára is szorosán egymáshoz kötődő fogalom jelenik meg. Ez a felfogás már egy szigorúbb történelmi szemléletet, vagyis a forrásmunkák pontosabb számbavételét jelentette, s egyben a történelmi viták kezdetét is. Baritiu ugyanis azzal a nem titkolt szándékkal készült 1848-49-es történelmi

dokumentum-gyűjteményének kiadására, hogy helyrehozza az idegenek által megírt „tévedéseket”, mondván: „az Erdély történetével foglalkozó idegen történétírók tagadják, vagy minimalizálják a románok szerepét a forradalomban; innen következik annak fontossága, hogy ne mások írják a mi történelmünket”. A második generáció emlékiratainak új vonása, hogy fokozott eréllyel próbálja újravizsgálni a románok és a kamarilla 1848-as viszonyát. Ioan Ciureanu emlékirásában Avram Iancu álláspontját foglalja össze: „Az erdélyi románok 1848-49-ben nem a reakcióért, és nem Bécs által felhasznált csatlósokként harcoltak, mint ahogyan ellenségeink állítják. (...) A forradalom parancsa nem Bécsből jött; a románok saját elhatározásukból lázadtak fel. Ha a császár követte volna a magyarokat, akkor a románok ellene is felléptek volna. De úgy történt, hogy a császár ellensége lett a magyaroknak (...) és így a románok saját nemzeti érdekeikért harcolva egyben a császárárt is harcoltak.”

E memorialisztikai nemzedék kapcsán a kötet bevezető tanulmánya talál egy másik új momentumot is. Egy új fogalom, az egységes román állam eszméje megjelenésének pillanatát.

A harmadik generáció memorialisztikusai a XIX. század végén, vagy a XX. század első tíz évében teszik közzé írásait. Ezek már inkább hasonlítanak a klasszikus értelemben vett memoárokhoz, a szerzők úgymond „életüket foglalják bele”. Egyes szövegek korábban keletkeztek, s a szerkesztők nemzeti, illetve belső politikai okokból ekkor látták elérkezettnek az időt kiadatásukra. Kivételesen nélkül valamennyien elkötelezett – nemzeti nevelő céllal írnak. E késői művek nyilvánvalóan azzal a szándékkal kerülnek nyomdába, hogy ellensúlyozzák az magyar és német történétírók munkáit. Baritiu 1890-ben befejezi, és Nagyszébenben kiadja a *Parti alese din istoria Transilvaniei* (Válogatott fejezetek Erdély történetéből) című könyvét és – a korszakra jó példaként – az ugyancsak történész Axente Sever Raspuns la „Cartea Neagra” scrisa de baronul Stefan Kemény

(Válasz a Kemény István báró által írt „Fekete Könyv”-re) címmel közöl értekezést. Az emlékiratok e korszakban is éles szavúak és polemikusak. A történétírói szándék nem zavarja a politikai és nemzeti elkötelezettséget.

Ez a gondolkodás kiváltképp a második és harmadik emlékiratíró-generáció sajátja. Ez az az időszak, amelyben az erdélyi román lakosság megszaporodása és a nemzetiségi autonómia hiánya a végsőkig feszíti, és a közéleti vagy publicisztikus megnyilvánulások többségébe beoltja a nemzeti ideológia szellemét. A jelenség ismert: ha nincsenek neki megfelelő társadalmi fórumok, akkor a megoldatlan probléma az összes meglévő társadalmi fórumon jelentkezik. A történeti szemléletű művek olyan történeti fogalmakat érvénytelenítenek vagy módosítanak, amelyek a román nemzeti gondolattól függetlenek, általános érvényűek. A negyvennyolcas magyar republikánus liberalizmusban az erdélyi románság nem (esetleg) politikai, hanem társadalmi és etnikai veszélyt érez. Ezt több szerző is szóvá teszi, s valamennyien a nevezetes utolsó ponttal, az unió tervével indokolják. Alexandru Roman az „elnyomó magyar liberális politikában” látja az erdélyi román felkelés okát, ami miatt – írja – „az erdélyi román nemzet megsemmisítve érezhette magát, hiszen eddig is alá volt vetve egy jelentéktelen kisebbségnek, s ki volt téve becsületgyalázásainak, és könnyű elképzelni, hogy a jövőben is...” Mindez, figyelembe véve azt is, hogy a román nemzeti ideológia és az osztrák abszolút monarchista vonal a forradalom alatt és közvetlenül utána az emlékirók szemében még semmi ellentmondást nem hordozott, mindez azonban csakis egy történetiszemléleti deformációra mutat rá. A ferdülés nem az egyéni igazságérzetet érte, bár azt is érintette. Ugyanaz az Alexandru Roman később így fogalmaz: „Mindkét nemzet barbár és kegyetlen volt tetteiben, de a románt vétkesebbnek nevezik, sőt, talán az egyedüli vétkesnek”, „mert a magyar liberalizmus saját nemzeti vétkeit nem fedti fel, sem a magyar felkelők csalásait, sem a székelyek pusztításait”.

A recenzor nem folytatja e gondolat-sort. Nem a szerzők akaratán múlott, hogy egy évszázaddal később a hivatkozásokból e kettős beismerés elmaradt.

A kötet bevezető tanulmánya érdekes adalékot fűz az emlékiratokhoz. Nicolae Bocsan és Valeriu Leu földrajzi keletkezésükben is megvizsgálja e műveket, és arra a következtetésre jut, hogy a megjelenés gyakorisága azokon a vidékeken a legnagyobb, ahol 1848-49-ben a leghevesebb összeütközések voltak. A felmérés szerint a Nyugati Érchegeységből 8, a beszterce-naszódi részekből 6, Kolozsvár és Torda környékéről 5, a Maros-völgyből 3, Arad és Zaránd vidékéről 3, Bánátból 2, Dés és Szamosbethlen környékéről, a székely részekből, Nagyszebenből, a Szilágyságból, Medgyes, Lápos, Hátszeg és Déva vidékéről pedig 1-1 emlékirat kelteződik. A 39 1848-49-es emlékirat közül mindössze négy születik az egész Erdélyre, vagyis a forradalom egészére való kitekintés igényével. Habár ebből ellentétes következtetés adódna, a szerzők

mégis valamennyien a helyi vagy felsőbb román elit képviselői. Közülük legtöbben – 17-en – az ortodox klérus tagjai (egy mitropolita, 9 protopópa és 7 vidéki ortodox pap). További tizenhárman értelmiségiek, úgynevezett szabadfoglalkozásúak vagy hivatalnokok – egyesek szorosan kapcsolódnak a papi körökhöz. Három szerző foglalkozása nem ismert, hatan pedig a naszódi katonai határőr-közetben teljesítettek szolgálatot, az egyszerű közkatonaától az őrnagyig.

Az emlékirat-válogatás anyagainak eredetisége kétségbevonhatatlan. Ezt ki kell jelenteni, mert az írásokban az – érthetően – ideologikus (tehát vitatható) történetsszemlélet mellett vitathatatlanul autentikus tényanyag is található. Az akadozó elbeszélői stílus és a túlságosan lapidáris, vagy éppen túlterjengős mondatok jelen esetben mellékesek. A recensens sem irodalomkedvelők, inkább történészek figyelmébe ajánlja e válogatást.

Panek Sándor